

OTÁZKA JIŽNÍCH SLOVANŮ V POJETÍ MARXE A ENGELSE

Ve XIV. a XV. století byly balkánské středověké feudální státy a stá-
tečky podmaněny osmanskými Turky. Tak se zároveň s Řeky (Byzan-
tinci) a Albánci dostala do tureckého područí i převážná část jižních Slo-
vanů. Balkánské národy musely žít po několik století v podmínkách turec-
kého feudalismu. Teprve s vnitřním úpadkem feudálně despotické osman-
ské říše a s poklesem její zahraničně politické moci, projevujícím se
výrazněji již od XVIII. stol., s růstem kapitalismu v rozkládajícím se feu-
dálním prostředí tureckém, zejména v XIX. stol., se vytvářely předpoklady
pro emancipační hnutí probouzejících se porobených národů osmanského
imperia. Hospodářského a politického poklesu a slabosti starého feudálního
Turecka snažily se využít hospodářsky rozvinutější evropské mocnosti
v zájmu svých obchodních, vojensko strategických a politických cílů. Tyto
snahy kapitalistických velmocí, vedoucí až k plánům na rozdělení osman-
ské říše, projevíly se v trvalé intervenční politice často výslovně agresivní
povahy. A v souhrně těchto tří činitelů — vnitřního rozkladu a vnějšího
úpadku osmanského imperia, intervenční politiky cizích mocností a eman-
cipačního hnutí porobených národů — vyvíjela se od 2. pol. XVIII. stol.
v oblasti černomořsko-balkánsko-předoasijské t. z. východní otázka.

Národně osvobozenecský boj jižních Slovanů, jakož i ostatních balkán-
ských národů, probíhající po celé XIX. stol. a na počátku stol. XX., vytvořil
balkánský problém, který se stal nedílnou součástí východní otázky. Východní otázce a v tom i vývoji poměrů na Balkáně byla věnována značná
pozornost v evropské veřejnosti, zejména v evropské diplomacii. Svědčí
o tom i velmi početná literatura:¹ východní otázka byla totiž integrující
složkou mezinárodní politiky a v některých svých fázích, jako na př. za
krymské války nebo za rusko-turecké války 1877—1878, stála v popředí
mezinárodního zájmu a pozornosti. Není proto divu, že ani takoví bedliví
pozorovatelé současného mezinárodního dění, jako byli K. Marx a B. Engels,
nemohli si nevěšmout mezinárodních krisí, vyvolaných válečným řešením
východní otázky. A protože v těchto krisích šlo i o řešení balkánského
problému, museli se zajímat i o otázku jihoslovanskou.

»Balkánské země a Turecko nebyly střediskem mnohostranné theoret-
tické a praktické činnosti velikých tvůrců marxismu. Avšak jejich články
a poznámky o vývoji jižních Slovanů, založené vždy na pozorném vědec-
kém bádání, jsou mimořádně cennými příklady aplikace historického
materialismu a mají ohromný význam při zpracovávání dějin těchto ná-
rodů, zejména dějin národa bulharského.« Takto zdůvodňuje bulharská
hadatelka Krumka Šarova svou stať, nazvanou »Karel Marx a Bedřich
Engels o vývoji jižních Slovanů a národa bulharského« (*Karl Marks
i Fridrich Engels za razvítieto na južnite Slavjani i na bálgarskija narod*),

jež vyšla v r. 1950 v bulharském historickém časopise *Istoričeski pregled* (VI/4—5, p. 553—567).² Seznámíme naše čtenáře s výsledky původní autorčiny studie.

Marx a Engels si všímali balkánské problematiky za dvou krisí východní otázky: za krymské války (1853—1856) a za rusko-turecké osvobozenécké války v letech 1877—1878. V řadě novinářských článků a ve své korespondenci obírali se »hlavními otázkami týkajícími se evropské politiky na Balkánském poloostrově, stavu osmanské říše, situace a vyhlídek potlačených národů v Turecku na osvobození«. Mnohé články byly uveřejněny v americkém listě *New York Tribune*, jehož dopisovatelem byl Marx před krymskou válkou a za války. Články byly sice podpisovány Marxem, ale na jejich přípravě spolupracoval i Engels. Články o východní otázce a krymské válce začaly vycházet v americkém časopise od dubna 1853.

V jednom ze svých příspěvků o východní otázce Marx rozebírá t. zv. theorii zachování statu quo v Turecku a tedy i na Balkáně. Evropské mocnosti usilují o získání hospodářských posic a politického vlivu v říši osmanské a zejména na Balkánském poloostrově, což jim umožňuje jejich intervenční politiku v tureckých záležitostech. Jakmile poznaly hospodářské a vojenské výhody Balkánského poloostrova a Úžin, ničeho prý se tak nebují, jak porušení statu quo. A proto se jeho zachováním snaží zadržet přirozený historický proces rozvoje balkánských národů v Turecku. Marx všiml si tu především politiky Anglie a Ruska.

Kapitalistická Anglie měla své značné hospodářské zájmy v zaostalém feudálním Turecku, odkud dovážela množství laciných surovin a polotovarů; současně zase tam nacházela rozsáhlé trhy a odbytiště pro své výrobky. Dobyté hospodářské posice otvíraly cestu politické intervenci. Ovšem hájení statu quo v oblasti osmanské říše vyplývalo pro Anglii ještě z jiných důvodů: byl to podle Marxe strach, který sdílely i jiné státy západoevropské, že by se totiž všeobecná válka, v níž může vyústit každý konflikt vyvolaný východní otázkou, mohla proměnit ve všeobecnou revoluci. Nebylo tomu ostatně tak dávno, co revoluční rok 1848 nemálo poděsil konservativní a reakční živly nejen v absolutistických státech, ale i v konstituční Anglii.

Pokud jde o Rusko, Marx a Engels odmítají výbojnou politiku ruského carismu na Balkáně. Ukazují na to, jak si carské Rusko hledí zabezpečit svůj vliv na Černém moři, v Dardanelách a v Cařihradě a jak přítom umí dovedně využít neznalosti tureckých poměrů na Západě a zejména pak zkostrnatělého a ustrašeného evropského diplomatického systému. K tomu mu také napomáhá příbuznost ruského národa s jižními Slovany, jakož i naděje, rozšířené u Jihoslovanů, na jejich osvobození s ruskou pomocí. A tak se prý snahy západních mocností o udržení statu quo na Balkáně obrazejí vlastně proti nim samým.

Marx a Engels připomínají, že nelze zadržet vývoj politického života. Charakterisuje nezadržitelnost rozkladného procesu v osmanské říši a zdůrazňuje nemožnost uskutečnit v praxi theorii zachování statu quo na Balkáně, Marx píše: »Zachovat v Turecku status quo! Stejným právem by bylo lze se pokusit udržet koňskou mršinu na jednom a též stupni hnití, aniž se připustí, že dojde k jejímu plnému rozkladu.« Tím, že se západní státy snaží o zachování statu quo, udržují Turecko na tom stupni

jeho rozkladu, který »brání sultánovi, aby se osvobodil od cara, a Slovanům — od sultána.« »Pro křesťanské poddané Porty — píše Marx jinde — status quo znamená jen zvětšení jejich útisku Tureckem.«

Marx si všiml jiného stěžejního problému východní otázky, totiž otázky vzájemného poměru jižních Slovanů a jiných porobených národů — a Turků. Turecká vláda soustřeďuje své síly ve svých asijských oblastech, kde převládá turecký živel. Její evropská država je však »skutečným jablkem sváru«, neboť zde malá menšina turecká ovládá mnohonásobný počet obyvatelstva neturecké národnosti. Do jisté doby, píše Marx, mohlo se zdáti, že Turci jsou »mezi všemi těmi rasami (obývajícími Balkánský poloostrov) vskutku živlem, který se nejlépe hodí k vládnutí«. Ukázalo se však, že se Vysoké Portě nepodařilo prosadit účinná opatření, jež by zařadila říši mezi civilisované státy. Povstání v křesťanských provinciích stále více oslabovala ústřední tureckou vládu. Evropské mocnosti vměšovaly se do tureckých záležitostí, aniž se proti tomu mohla sultánova vláda postavit na odpor. Z toho všeho bylo zřejmo, že »přítomnost Turků v Evropě představuje sama sebou vážnou překážku rozvoje přirozeného bohatství thrácko-illyrského poloostrova.«

Rozvoj porobených národů, jakož i samého národa tureckého byl brzděn feudálním řádem existujícím v osmanské říši. Byl prý to feudalismus »nejnižšího a barbarského stupně«.³ Marx pokládal dále za nemalou překážku rozvoje národů osmanské říše tu zvláštnost tureckého panství, jež spočívá v tom, že se přes vnitřní diferenciaci tureckého národa klade kterýkoli Turek výše než kdokoli z ráje.⁴ Marx tím ukazuje na obě stránky tureckého panství: třídní a národní, jež působí společně a tvoří tak vážnou překážku pokroku balkánských národů.⁵

Protože neexistovaly podrobné statistické údaje o hospodářském rozvoji osmanské říše, klasikové marxismu nemohli podrobně studovat růst kapitalistických prvků v tureckém feudálním systému. Nicméně však zdůrazňují projevující se zárodky vzniku nových tříd společenských, jakož i stále zřejmější zavlékání osmanské říše do kapitalistické soustavy. Ukazují, kde se kryjí nositelé nového způsobu výroby. Když Marx pojednával o stálém vzrůstu obchodu na Černém moři, poznamenal: »Kdo je obchodníkem v Turecku? Rozhodně to není Turek . . . Řekové, Armeni, Slované a Frankové,⁶ kteří se usadili ve velikých mořských zálivech, ovládají veškerý obchod . . . Odstraňte všechny Turky z Evropy, ale obchod tím neutrpí.« Ba dokonce podle slov Marxových je slovanské a řecké obyvatelstvo nositelem civilisace v osmanské říši, je nositelem nového, pokrokového, a proto je na nepřetržitém vzestupu. Marx se tu podrobně neobírá zárodky nového, kapitalistického způsobu výroby a vývoje buržoasní třídy, ale přímo ukazuje na slovanskou a řeckou buržoasii, kterou právě uvádí do souvislosti s obchodem: »A rozvoj vzdělanosti? Kdopak ji šíří ve všech částech evropského Turecka? Nikoli Turci, neboť těch je poměrně málo a jsou v zemi roztroušeni . . . Slovanská a řecká buržoasie v městech a v obchodních střediscích je skutečnou oporou veškeré civilisace, zaváděné v zemi. Tato část obyvatelstva stále více bohatne a stává se vlivnější, kdežto Turci jsou stále více zatlačováni do pozadí. Kdyby neměli ve svých rukou monopol civilní a vojenské správy, brzy by zmizeli.« A autorka z toho správně vyvozuje, že v očích Marxových jevílo se porobené slovanské a řecké obyvatelstvo jako nositel nových pokrokových forem vývoje.

Dnes už máme k dispozici spoustu historického materiálu, v němž najdeme hodně údajů o vzniku a růstu kapitalismu v lúně tureckého feudalismu.⁷ Tento materiál plně potvrzuje názor, formulovaný Marxem, že totiž nositeli nového, v tehdejší době pokrokového způsobu výroby byly právě porobené národy osmanské říše, mezi nimi i bulharský.

Marx se dotýká i etnické otázky na Balkáně. »Tato překrásná země (Balkánský poloostrov) — praví na jednom místě — má to neštěstí, že je obývána celým konglomerátem nejrůznějších ras a národností... V tomto konglomerátě převládá slovanská rasa, která tvoří hlavní masu obyvatelstva a jejíž krev převládá v každém rasovém smíšení. Lze říci, že tvoří ústřední jádro křesťanského obyvatelstva od Morey až po Dunaj a od Černého moře až po albánské hory.«⁸ Podle Marxe jsou prý i Řekové v Turecku »z největší části slovanského původu« a »dokonce v samém Řecku lze najít jen velmi málo řecké krve«.⁹ Na rozdíl od četných soudobých autorů západních Marx pokládá balkánské Slovany za rovnocenné. Nepopírá sice podíl řecké buržoasie na rozvoji obchodu v osmanské říši, ale Řeky nepovažuje, ať už z jakýchkoli důvodů, za vládnoucí národnost mezi porobenými balkánskými národy.

Marx si všímá i stupně vývoje balkánských národů v jejich přetváření v nové národy (*nacie*). V době, kdy píše své články o východní otázce v pol. XIX. stol., nenachází ještě na Balkáně plně zformované ‚nacie‘. Jednotlivé větve jižních Slovanů ještě nejsou plně vyhraněny, v nové národy (t. j. v národy buržoasní, ‚nacie‘) utvářejí se teprve později. »Slované vskutku ještě nevytvořili ‚nacií‘, ale v Srbsku existuje již silné a poměrně vzdělané jádro národní.«

Marx obdivuje hrdinný boj srbského národa za osvobození z tureckého panství. Zdůrazňuje, že »křesťané v Thrácii, Bulharsku, Makedonii a Bosně pohlížejí na ně (Srby) jako na středisko, kolem něhož se všichni shromáždí k budoucímu boji za nezávislost«. »Tím, že se osvobodili nejdříve ze všech jižních Slovanů, byli také Srbové první, kteří vytvořili svůj stát (byť i s počátku polozávislý), nejdříve se počali utvářet jako *nacija*. Autorka stati při této příležitosti poukazuje na to, že některá fakta ze selských bouří, k nimž došlo v Bulharsku kolem poloviny minulého století, dále jistě skutečnosti ve vývoji bulharsko-srbských vztahů (bulharské legie v Srbsku, styky bulharského revolučního hnutí se srbskými pokrokovými kruhy a pod.) a rovněž i poměr mezi Srby a jinými jihoslovanskými národy potvrzují dotčené názory Marxovy.

Evropské Turecko pokládá Marx za »přirozené otcovské dědictví jihoslovanské rasy«, která tvoří většinu mezi balkánským obyvatelstvem a drží toto území již dvanáct století. Turecko se musí nutně rozpadnout a na Balkáně se nevyhnutelně vytvoří nezávislé slovanské státy. Marx odhaluje zaostalost a zpátečnictví vládnoucí turecké »sběře«, jež »beze zření na to, že jejími zaměstnavateli jsou křesťanští kapitalisté, žárlivě hájí svou domnělou převahu a své tradiční výsady, t. j. beztrestně se dopouští výstřelků na křesťanech.« Ovšem chtít nechtě Turci jsou postupně zatlačováni do pozadí vzrůstající se řeckou a slovanskou buržoasií. Uvedli jsme již, že proto, že mají ve svých rukou monopol civilní a vojenské správy, Turci — podle Marxova názoru — dosud, ze své evropské državy nezmiželi. »Avšak tento monopol je pro budoucnost nemožný... Je fakt, že bude třeba s Turky (na Balkáně) tak či onak skoncovat.«

K. Šarovová shrnuje: »A tak na podkladě provedeného rozboru neudržitelných protikladů existujících v Turecku — protikladů sociálně hospodářských, národních, kulturních — Marx a Engels zdůrazňovali historickou nevyhnutelnost rozpadu osmanské říše a vzniku samostatných národních států. Ve vítězství porobených národů, nositelů nového dění, nositelů kapitalistického, pokrokovějšího způsobu výroby, nad starým — nad prohnilým tureckým feudalismem se projevuje historická zákonitost společenského vývoje na Balkánském poloostrově v oné době.«

Jestliže Marx dovozoval historicky nutný zánik osmanské říše a historickou nevyhnutelnost vzniku nezávislých slovanských států na Balkáně, zkoumal rovněž cesty, jež by mohly vést ke vzniku takovýchto států. Ve svých pracích ukazují klasikové na dvě základní, tehdy se již projevující tendence, jež mohou vést k tomuto cíli: tendenci intervenční a revoluční.

Když Marx zkoumal neproveditelnou zásadu evropské diplomacie snažící se o zachování statu quo na tureckém Balkáně, charakterisoval politiku evropských mocností vůči jižním Slovanům jako politiku reakční, politiku národního útisku a kruté vykořisťování. Takováto politika jen překáží rozvoji porobených balkánských národů, znamená jen »zvěčnění tureckého útlaku«. Avšak vývoj nelze zastavit. »Turecko — praví Marx — setrvává v téměř stavu právě tak málo jako i ostatní svět; i v této chvíli, kdy se ponechalo reakční straně (v evropské diplomacii), aby obnovila v civilisované Evropě tak zvaný *status quo ante*, se ukazuje, že se v té době v Turecku status quo velmi změnil, že vznikly nové problémy, nové poměry, nové zájmy...« A evropská diplomacie prý musí znovu hledat východisko z konfliktů, jež vytvořila východní otázka.

Marx a Engels si byli vědomi rozporů mezi velmocemi ve východní otázce. Zdůrazňovali však, že balkánské národy nutno osvobodit a že je to dokonce v zájmu samých západních mocností už s ohledem na Rusko. Kdyby se tyto mocnosti stavěly na stranu Turecka, posílily by víru porobených národů v osvobozené poslání Ruska, což by upevnilo postavení hlavního odpůrce západních velmocí na Balkáně, t. j. carského Ruska. Když na počátku krymské války Anglie vedla vyčkávací politiku, aby si zajistila co největší výhody, Marx připomínal, že nemůže zůstat lhostejná k šíření ruského vlivu na Balkáně a že tedy bude muset »přispět k utvoření nezávislého slovanského státu na místě zestárlé, zcela prohnilé Vysoké Porty«.

Marx a Engels ovšem pochybovali, že by kapitalistické státy byly ochotné k takové politice, jež by mohla vést k evropské válce, ba eventuálně i k obávané všeobecné sociální revoluci. Ale vzhledem k tehdejšímu protikladným zájmům evropských mocností na Balkáně byla politika zasazující se o ochranu Turky podmaněných národů politikou konkrétní, již Marx a Engels považovali za demokratickou.

Při hodnocení politiky, kterou vedly západní velmoci a Rusko vzhledem k Turecku a jím porobeným národům, Marx a Engels se řídili podle toho, čím úspěšně by byl prospěšnější rozvoji národních a vůbec lidových a demokratických hnutí. V tom směru nutno také hodnotit objektivní význam krymské a rusko-turecké války se zřetelem na utiskované národnosti v osmanské říši. Autorka tu připomíná známou Leninovu charakteristiku válek z 2. pol. XIX. stol., jejichž hlavní objektivní náplň tvořila »buržoasně národní hnutí neboli ‚konvulse‘ buržoasní společnosti, osvobozující se od

různých druhů feudalismu«. Tyto války »řešily otázky buržoasně demokratických reforem a svržení absolutismu nebo cizího útlaku«.

Pokud jde o otázky národně osvobozeneckého hnutí u národů je známo, že k jejímu řešení přistupovali oba klasikové marxismu konkrétně podle toho, či posice byly při tom posilovány, zda posice proletariátu, revoluce nebo posice reakce, kontrarevoluce.

Všimněme si ještě, jak podle výkladu K. Šarovové posuzovali Marx a Engels ruskou politiku na Balkáně.

Výbojnou politiku ruského carismu na Balkánském poloostrově odmítali, avšak do jisté míry přiznávali její objektivní výsledky. Je nesporné, že to bylo právě Rusko, jež poskytovalo aktivní pomoc osvobozovacím hnutím jižních Slovanů. »Srb, Bulhar, bosenský rája, slovanský sedlák z Makedonie a Thrácie — píše Marx — chovají veliké národní sympatie k Rusům . . . Když v r. 1804 vypuklo srbské povstání, Rusko ihned vzalo pod svou ochranu vzbouřenou 'ráji' a podporujíc ji ve dvou válkách, upevnilo vnitřní nezávislost Srbska dvěma smlouvami. Kdo rozhodl o výsledku boje za řeckého povstání? Nikoli spiknutí a vzpoury Ali-paši u Janiny, nikoli bitva u Navarinu nebo francouzská armáda na Morei či londýnské konference a protokoly, ale Dibič, který v čele ruské armády překročil Balkán a vstoupil do údolí řeky Marice. V té době, kdy Rusko docela klidně a bez jakýchkoli obav trhalo Turecko, západní diplomaté dále zastávali status quo a nedotknutelnost Turecka.« Podle Marxova názoru tehdejší politika západních velmocí podporovala naděje jižních Slovanů v osvoboditelské poslání Ruska, čímž jen přispívala k tomu, aby toto tím snadněji mohlo uskutečňovat své výbojné plány. »Dotud, dokud tato tradice (podporování statu quo v Turecku) bude řídicí zásadou západní diplomacie — říká Marx dále — devět desetin obyvatelstva evropského Turecka bude v Rusku spatřovat svou jedinou oporu, svého osvoboditele, svého mesiáše.«

Autorka statě k tomu dodává: »Zkostnatělá evropská politika se podstatně nezměnila ani za krymské války, ani za pozdější války rusko-turecké. Zatím co r. 1877—1878 evropští diplomaté dbali spekulací svých vlád, jak zachovat jejich 'práva' a výsady v osmanské říši, ruská vojska osvobodila bulharský národ.« »Bulharsko obdrželo svobodu — píše V. Kolarov — nikoli od cařihradských konferencí a protokolů, nikoli ze slz evropských humanistů, nýbrž od vítězné ruské armády, která dobyla Plevnu, překročila Šipku a ohrozila sám Cařihrad.«

Ačkoli Marx byl odpůrcem výbojného ruského absolutismu, přece jen kladně hodnotil objektivní význam vítězných válek, které carismus vedl na Balkánském poloostrově. Marx to naznačoval ještě v r. 1878 a později to prokázali i Lenin a Stalin: objektivně, bez ohledu na cíle ruského carismu, úloha Ruska měla tu osvoboditelský ráz, pokrokovou povahu. Při příležitosti 70. výročí osvobození Bulharska z turecké nadvlády zesnulý V. Kolarov zvláště upozornil na to, že je nesprávné posuzovat ruskou politiku jednostranně a přehlížet »zřejmý fakt, že carské Rusko, usilujíc o to dostat se do Cařihradu, bez zřetele na cíle, jež si vytyčovala ruská vláda, objektivně působilo revolučně vzhledem na rozkládající se osmanskou říši a skutečně bylo spojencem balkánských národů zdvihajících se proti turecké porobě, kdežto liberální Anglie a polofeudální Rakousko-Uhersko ve svém úsilí o územní výboje jevíly se jako posilovatelé shnilého asijského

pořádku v evropském Turecku a brzdily osvobozenecý boj balkánských národů.«

Autorka stati pak uzavírá: »Základním objektivním výsledkem osvobození slovanských národů na Balkáně, počítaje v to i bulharského, s pomocí ruskou bylo zničení tureckého národního a feudálního panství a otevření dveří kapitalistickému rozvoji těchto národů. Zničením způsobu výroby a výrobních vztahů, charakteristických pro feudalismus, bylo zničeno i vykořisťování v jeho feudální formě. Zároveň však s otevřením cesty svobodnému rozvoji kapitalismu otevřela se i možnost nového druhu ještě těžšího, ještě krutějšího vykořisťování — kapitalistického.

S druhé strany pak vznik samostatných balkánských států buržoasního typu nevyřešil zcela a radikálně východní otázku. Zápas velmocí o vliv a převahu na Balkánském poloostrově se tím jen zkomplikoval, zejména v podmínkách rozvíjejícího se imperialismu od konce XIX. stol. Samostatnost balkánských buržoasních států byla ve skutečnosti velmi relativní. Ve větší či menší míře upadly pod vliv některé z velmocí a staly se pouhou výměnnou mincí v jejich politice. Na tomto podkladě velmocí pak rozdmýchávaly a vyvolávaly četné konflikty mezi balkánskými národy.

Marx a Engels jakožto tvůrci zákonů společenského vývoje mohli již v pol. XIX. stol. předvídat tento průběh událostí i situaci, do níž nezbytně upadnou balkánské národy za vlastního kapitalismu a expanse evropských kapitalistických států. Proto zdůrazňovali, že osvobození těchto národů vnější intervencí evropských států nemůže být opravdové, úplné, a že ani vyřešení východní otázky touto cestou nemůže být podle nich radikální. Dějiny plně potvrdily tato jejich předvídaní. Historické události potvrdily i v balkánských podmínkách, i na bulharské půdě základní marxistickou thesei, že jedině revoluce proletariátu přinese skutečné osvobození národům, včetně balkánských, že rozřeší všechny spory a konflikty mezi státy, počítaje v to i východní otázku.«

Stať Krumky Šarovové vyšla v čas. Istoričeski pregled v r. 1950. O tři léta později v téměř časopise byl uveřejněn jiný článek podobného obsahu, jehož autorem je Niko Nikov: *Karl Marks za balkanskite narodi i za politika na golemite dăržavi na Balkanite*. (Istor. pregled. IX/3, Sofie, 1953, p. 234—243.)

Odmyslíme-li si jediný anglický pramen, je Nikovovův článek založen výhradně na klasicích marxismu-leninismu. Se zřetelem na studii K. Šarovové nepřináší článek v podstatě nic nového. Jeho tematika je zúžena a zaměřena spíše na rozbor a konfrontaci anglické a ruské politiky vzhledem k říši osmanské a národům balkánským, jak to ostatně napovídá i název článku.

Opíraje se o výroky klasiků, autor ukazuje na reakční postoj západních kapitalistických států, zejména Anglie k porobeným balkánským národům a k jejich národně-osvobozovacímu hnutí, připomíná anglo-francouzskou podporu prohnílého tureckého feudalismu a hájení statu quo v evropském Turecku, dotýká se anglických výbojných plánů proti Turecku, byť i zastíraných, poukazuje na cynismus a perfidnost anglického imperialismu. Autor dále sice nezaměluje odmítavé stanovisko Marxe a Engelse k výbojně východní politice ruského carismu, ale zdůrazňuje také názory obou klasiků na objektivně pokrokový význam rusko-tureckých válek pro osudy balkánských národů. Autor poznamenává: »(Vý-

chodní) politika Ruska byla pokroková nejen s hlediska zájmů národů, utlačovaných Tureckem, jimž přinesla osvobození, ale i s hlediska historického vůbec. Zničením feudálního řádu, středověkých institucí a národního útlaku odhalovala na Balkáně perspektivy pokrokovějšího vývoje — kapitalistického.« Autor tu připomíná slova Engelsova (v dopise Marxovi): »... Rusko vskutku hraje pokrokovou úlohu na Východě... Panství Ruska má civilizační úlohu v oblasti Černého a Kaspického moře...«

N. Nikov dále poukazuje na to, jak Marx a Engels objasňovali vítězství ruských zbraní v rusko-tureckých válkách. Zdůrazňovali především hrdinství ruských vojáků, dále ochotu balkánského lidu pomoci ruským vojákům-osvoboditelům a konečně neschopnost Turků provésti »čas revoluci«. »Vojenská slabost Turecka byla zákonitým následkem a výrazem rozkladu prohnílého sultánského feudálního režimu,« podotýká autor.

»Hodnocení rusko-tureckých válek zakladateli marxismu — píše autor závěrem — dostalo se mezinárodního uznání v kruzích pokrokových historiků. Tyto hodnotící názory jsou roztroušeny v jejich dílech, neboť Marx a Engels nevěnovali zvláštní studie dějinám těchto válek. V nich je však správně podána úloha účastníků, válek, příčiny, jež podmiňovaly ten neb onen konec války, dále její následky a objektivní výsledky. Toto hodnocení nám pomáhá přesně určit povahu a historické místo rusko-tureckých válek.«

K Nikovovu článku ještě dodejme, že se ku podivu autor nikde ani slůvkem nezmiňuje o práci Krumky Šarovové.

Josef Kabrda

P o z n á m k y

¹ N. V. MICHOV: *Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie*. I—IV. Sofia, 1914—1934. — Idem: *Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie*. Sofia, 1938. (V těchto svých pracích autor uvádí jednak bibliografické prameny k východní otázce, jednak podává i bibliografii samu; viz hesla *Question d'Orient*, *Eastern Question*, *Orientalische Frage*, *Questione d'Oriente*.) Jako příručku viz J. ANCEL: *Manuel historique de la Question d'Orient*. Paris, 1931 (4. vyd.) Srv. heslo *Vostočnyj vopros* ve Velké sovětské encyklopedii, IX. (2. vyd.), p. 214—217.

² Autorka zde čerpá ze sebraných spisů Marxe a Engelse, především ze sv. IX. (K. MARKS i FR. ENGELS: *Sočinenija*, IX, 1953.)

³ Otázka osmansko-tureckého feudálního řádu, který se vyvíjel po několik století, vyžádá si však teprve zpracování na podkladě pramenů, které byly dosud vydány a jež zdaleka ještě nejsou dostatečné. Pak teprve bude lze zhodnotit turecký feudalismus aspoň v jeho podstatě.

⁴ Nemáme po ruce původního Marxova textu. Je-li tam vskutku použito v této souvislosti výrazu »kterýkoli Turek«, pak to není přesné: zde by se mělo správněji užití pojmu »kterýkoli muslim«. Jen muslimové — a těmi byli nejen Turci, ale i poslámsťení příslušníci jiných národností v osmanské říši — měli jisté výsadní postavení vzhledem k nemuslimům (nikoli k »ráji«, mezi níž byli po dlouhou dobu počítáni i turečtí, resp. muslimští sedláci!).

⁵ Autorka zde používá pojmů »třídní« a »národní«. V posledním případě není to přesné. Třídní antagonismus v osmanské říši byl zkomplikován nikoli tak národnostním protikladem, jako přísně se uplatňujícím protikladem, který vyvěral z příslušnosti k náboženství, t. j. poměrem »muslim — nemuslim«. Ovšem v balkánských poměrech projevoval se tento náboženský antagonismus zároveň i jako antagonismus národní.

⁶ Zde by bylo třeba dodat: a židě.

⁷ Upozorňujeme tu na poslední díla bulharského bibliografa akademika

N. V. Michova, v nichž je shromážděn bohatý materiál k hospodářským poměrům na tureckém Balkáně v XIX. stol. Referujeme o nich v tomto sborníku na str. 79—91.

⁸ Připomínáme při této příležitosti jiné velmi cenné dílo akad. Michova, jež obsahuje hojný a dosud nezpracovaný materiál statisticko-populační a etnografický: *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe s. Recherches bibliographico-statistiques*. I—IV. Sofia, 1915—1935.

⁹ K této otázce viz nejnověji práci řeckého autora D. Zakythena: O Slovanech v Helladě (*Οι Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι*, Athény, 1945). Tendenční práci Zakythenovu podrobil důkladné kritice bulharský badatel akad. Iv. Snegarov v historickém periodiku *Izvestija na Instituta za bǎlgarska istorija*. 1—2, Sofie, 1951, p. 335—350.